

Bespreking van Joachim Jeremias, "Neutestamentliche Theologie", I

(Gütersloh 1971) door drs. H. de Jong, Amsterdam.

Een oordeel te geven over dit boek, de Nieuwtestamentische theologie, eerste deel van Joachim Jeremias, met als ondertitel "die Verkündigung Jesu", heb ik niet gemakkelijk gevonden. Dat komt omdat ik een soortgelijk boek in mijn studietijd niet heb hoeven te lezen. Het staat daarvoor te ver af van een theologisch studieprogramma aan een kerkelijke hogeschool (althans in mijn tijd).

Iemand, die al predikend en catechiserend te goeder trouw omgaat met de geschriften van het Nieuwe Testament en met name met de evangelie-berichten schrikt ook van zo'n boek als dat van Jeremias. Van heel bekende en geliefde woorden van Jezus wordt daarin immers beweerd dat ze afkomstig zijn uit de christelijke gemeente van na pinksteren. Dat kan niet anders dan een schokkende ervaring zijn, vooral omdat dit betoogd wordt door niet een wilde, drieste, heidense geleerde, voor wie bijbelse theologie opgaat in literatuurgeschiedenis, maar door een voorzichtige en evenwichtige bijbelgeleerde, die, althans in onderscheiding van meerdere vakgenoten, eerbiedig met de Schiften omgaat.

Het is trouwens wel zo, dat de omgang met het vierde evangelie, dat van Johannes dus, mij al eerder vertrouwd gemaakt had met het feit, dat niet alle daarin overgeleverde woorden van Jezus van de Meester zelf zijn, dat Johannes in de gesprekken tussen Jezus en zijn tegenstanders vaak een eigen evaluatie geeft van het evangelie, zoals hij het uit Jezus' eigen mond vernomen had. Hoezeer het ook moeilijk is en ook wel blijven zal, om in dit vierde evangelie aan te geven want van Jezus zelf en wat van de evangelist is, het feit dat men wel met deze tweehed te doen heeft is er niet minder vast om. Als voorbeeld noem ik het gesprek van Jezus met Nicodemus, dat ongemerkt overgaat in een verhandeling van de vierde evangelist. Maar waar precies? Het 'dat' staat vast, maar het 'hoe' niet.

Deze persoonlijke ervaring dus met het vierde evangelie is voor mij een soort schokbreker geweest bij het lezen van Jeremias, die overigens niet alleen over het 'dat' maar ook over het 'hoe' van de scheiding tussen echte traditie en latere redactie het een en ander meent te weten.

Het valt daarbij op, dat de zojuist genoemde vierde evangelist niet zoveel aandacht krijgt. Als je de lijst van besproken bijbelplaatsen raadpleegt, blijkt dat er met de plaatsen uit Johannes tweeneenhalve kolom gevuld worden, terwijl voor de plaatsen uit Mattheüs niet minder dan tieneneenhalve kolom nodig zijn. Dit betekent dat voor een historisch ingesteld theoloog als Jeremias, die er achter wil komen wat nu de oorspronkelijke verkondiging van Jezus is geweest, een sterk reflecterend auteur als Johannes als getuige nauwelijks in aanmerking kan komen. Toch begrijp ik dan weer niet, dat bij het bespreken van de relatie tussen Jezus en Johannes de Doper op pag. 52/53 Jeremias zich weer sterk oriënteert op de berichten uit het vierde evangelie daarover. Dat lijkt mij dan wat willekeurig.

De hoofdaandacht echter gaat naar de drie synoptische evangeliën. En dat is op zichzelf niet vreemd voor iemand, die zoekt naar de oorspronkelijke verkondiging van Jezus. Jeremias zoekt naar de vox ipsissima van Jezus, zijn verba

ipsissima en zijn acta ipsissima.

Met de vraag naar de vox ipsissima, dus hoe Jezus zich heeft uitgedrukt, zitten we op een tamelijk lage verdieping van de theologie, namelijk het veld van de taal, waar we interessante dingen van Jeremias kunnen leren, als hij ons namelijk laat zien, dat Jezus zich, als Hij 't over God had, heel vaak beediende van het passivum divinum (Bijv.: "aan wie heeft, zal gegeven worden en wie niet heeft, ook wat hij heeft zal hem afgenomen worden", Matth.25:29), van het antithetisch parallelisme (Bijv.: "De sabbat is gemaakt om de mens en niet de mens om de sabbat", Marc.2:27). Verder is de gelijkenisvorm zeer kenmerkend en ook de raadselspreuk en dan uitdrukkingen als 'Koninkrijk Gods' of 'Koninkrijk der hemelen', de bevestigingsuitdrukking 'Amen', de gebedsaanspraak 'Abba' en de zelfaanduiding 'Zoon des mensen'.

Maar, waar we de ipsissima vox van Jezus aantreffen, daar zijn nog lang niet altijd de ipsissima verba, de eigen woorden van Jezus, omdat immers de theologiserende gemeente de vox van Jezus heeft kunnen nabootsen.

Wat is dan criterium voor echtheid? Dat is ten dele formeel eh ten dele inhoudelijk. Wat het formele criterium betreft: er is een drieheid van getuigen, die onderling verschillen. Door onderlinge vergelijking komt men soms het echte op het spoor, waarbij in het algemeen gezegd kan worden, dat het kortere eerder voor echt gehouden wordt dan het langere, dat als bewerking te onderkennen valt. Ook zijn semitismen "Altersindizen".

Wat het inhoudelijke criterium betreft - men gaat daarbij toch eigenlijk te werk volgens de oude regel van Bengel: lectio difficilior probabilior. Het moeilijk te verklarene geldt als echt. Bijvoorbeeld wordt van de Gethsemane-perikope (Marc.14:32-42 par.) gezegd: "Auf jeden Fall macht die christologische Anstößigkeit der Perikope es schwierig, sie für erfunden zu halten" (pag. 138). Ook de niet uitgekomen woorden van Jezus zijn echt. Bijvoorbeeld: "Voorwaar, Ik zeg u, gij zult de steden van Israël niet rondgekomen zijn voordat de Zoon des mensen komt" (Matth.10:23b), pag 136 en: "en Hij zeide tot hen: voorwaar Ik zeg u: er zijn sommigen onder degenen, die hier staan, die de dood niet zullen smaken (de marteldood tijdens de Messiaanse weën der geschiedenis, die Jezus op handen dacht) voordat zij het koninkrijk Gods gekomen zien in kracht" (Marc.9:1) pag. 157. Op pag. 128 zegt Jeremias: "Ein Kollektivleiden sah er über der Seinen heranebrechen, eingeleitet durch seine Passion. Dasz sich diese Erwartung in dieser Form nicht erfüllt hat, verweist die von ihr handelnden Worte in die vorösterliche Zeit". Van het woord, waarin Jezus zich de sterkere van Satan noemt (Luc.11:21v.) wordt gezegd: "diese Selbstaussage Jesu musz zu den ältesten Überlieferung gerechnet werden". Het argument is o.a.: "der Gleichnis steht in einer gewissen Spannung zur urchristlichen Christologie, der zufolge Jesus auf Grund seiner Kreuzigung und Auferweckung der Überwinder des Satans ist" (pag.78). Wat betreft Jezus' doop lezen we op pag. 52: "Für die Glaubwürdigkeit dieser Nachricht spricht der doppelte Anstos, der sie nach Ausweis der Quelle der Urkirche bot. Einerseits stiesz man sich daran, dasz Jesus sich dem Täufer unterordnete, indem er sich von ihm taufen liesz (...). andererseits empfand man es schwierig dasz Jesus sich einer Taufe "zur Vergebung der Sünde" unterzog. So ärgernisregende Nachrichten hat man nicht erfunden". De tekst Mark. 14:28: "Maar nadat Ik zal opgestaan zijn uit de doden, zal Ik u voorgaan naar Galilea" wordt als 'unerfüllte Weissagung' 'vorösterlich' genoemd. Ook van "das Schwertwort" (Luc.22:35-38, een zwaard kopen) heet het: "Für sein hoher Alter

spricht, das er unerfüllte Weissagung enthält". Ook van het woord over het lijden der der Zebedaiden (Marc.10:38v.par.) horen we betogen, dat het niet een vaticinium ex eventu kan zijn, maar wel echt moet wezen omdat het zo niet uitgekomen is. Wel Jakobus is de marteldood gestorven, maar Johannes leeft nog in de tijd van Trajanus (98-117) in Efeze (pag.233). Twee dingen wil ik hiervan zeggen. In de eerste plaats over de methode om Jezus vooral die woorden in de mond te leggen, die een vergissing bevatten en blijf geven van zijn verkeerde kijk op de zaak (terwijl een woord als Marc.10:33v., waarin Jezus in zes etappen "Zug für Zug vorhersagt was er erwartet" voor onecht verklaard wordt omdat het "bis ins einzelne genau mit dem Verlauf der Passions- und Ostergeschichte übereinstimmt", pag.254). Men moet weten wat men doet. Men zal toch ook moeten verklaren, hoe het komt dat Jezus zo'n invloed gekregen heeft. Dat wordt toch niet duidelijk als blijkt, dat Hij zich in niet zo onbelangrijke zaken nogal eens vergist heeft. De critische bijbelgeleerdheid gaat m.i. zeer oncritisch van het feit van deze invloed uit en d ingt daar dan op af. Maar men moet haar eerst verklaren. Juist onze tijd neemt Jezus' invloed niet meer als vanzelfsprekend aan, maar vraagt: hoe is dat zo gekomen? Hoe is men ertoe gekomen om Hem te aanbidden als God zelf? Als dan de wetenschap ons komt vertellen, dat het meest zekere dat over Hem vaststaat uit een aantal dubieuze uitspraken bestaat, geloof ik niet, dat zo'n wetenschap iets ter verklaring bijdraagt. Men kan de hele christologie wel aan de gemeentetheologie toeschrijven, maar wat verklaard moet worden is: hoe is de gemeentetheologie ontstaan?

En wat betreft het probleem dat er woorden van Jezus zijn, die niet uitgekomen zijn, moeten wij niet overwegen dat Jezus zijn eigen levensgang gezien heeft als een model voor die van de gemeente in de eindtijd? Hij heeft, zegt Jeremias, verwacht "dasz die Schwert im unmittelbaren Anschluss an seine Passion beginnen würde (....), dasz die Jünger in sein Leiden hineingerissen würden (....) und manche von ihnen sein Schicksal würden teilen müssen, ..., kurz, dasz sein Leiden der Auftakt zum Kollektivleiden sein würde" (pag.270). En daarin zou Jezus zich dan vergist hebben. Maar zou het niet kunnen zijn, dat Jezus zijn eigen leven op aarde gezien heeft als een kort, aflopend heden der genade, voorafgaand aan het gericht Gods en dat Hij door zijn kruislijden de ruimte heeft geschapen, dat nu de hele verdere wereldgeschiedenis zo'n aflopende genade-tijd zal zijn, uitlopend in dezelfde fasen als van zijn eigen leven, op het gericht Gods? Dus zo:

En dat dus vele woorden van Jezus gezien moeten worden onder

dit dubbele perspectief. Zoals dat woord over het niet rondkomen van de steden van Israël, dat Jezus aan Zijn jongeren voorzegt, voordat de Zoon dez mensen komt. Een woord, waarin het eerste deel zich beweegt in het eerste perspectief, dat van Jezus' leven in Palestinaen het laatste deel de grote eindtijd op het oog heeft. Dat zou dan betekenen dat wij voor de vervulling van veel woorden van Jezus op beide eindtijden moeten letten: die van Hemzelf en die van de zijnen in de wereld. Deze dubbelheid zou dan kloppen met Daniël 7, waar in apocalyptisch perspectief de Zoon des mensen afwisselt met het volk van de Heiligen des Allerhoogsten. Ik mag hier wel verwijzen naar een Schriftstudie van mij in Opbouw, 17^e jaarg. nr.15, 13 april 1973, onder de titel: De bruidegom weggenomen, nav. Mark.2:13-22. (zie ook pag.271) Jeremias heeft ook de neiging om die gedeeltes uit het evangelie voor echt te houden, waarin de jongeren "getadelt" worden. Hij bespeurt namelijk een latere tendens, die erop uit is de discipelen te verschonen, zie pag.95 ("weil die Uberlieferung die Tendenz hat, die Jünger zu schonen") en ook pag. 270. Maar is dat nu wel zo'n krachtig argument, als we toch in Gal.2 lezen hoe Paulus Petrus publiek vermaant en Hand.10 waar Petrus tot Cornelius zegt: ik ben ook maar een mens.

Opvallend vind ik ook, dat eigenlijk de hele Christologie toegewezen wordt aan de gemeentetheologie. Kenmerkend is in dit verband de behandeling van Matth.11:27 (par. Luk.10:22) op pag. 63vv.. De woorden van Jezus: "Niemand kent de Zoon dan de Vader en niemand kent de Vader dan de Zoon en wie de Zoon het openbaren wil" zijn lange tijd als een stukje Johannese christologie gezien, maar Jeremias legt het zo uit, dat Jezus hier meer een alledaags gegeven onder woorden brengt dat namelijk Vader en Zoon, of Meester en leerling elkaar grondig kennen. Het is dus een gelijkenis van Jezus. "Jesus erläutert also den Vorgang der Offenbarungsmitteilung mit Hilfe des Vater-Sohn - Vergleichs."(pag.66)

Aansluitend bij deze afzonderlijke behandeling van dit vroeger sterk christologisch opgevatte woord volgt dan de verhandeling van Jezus' aanspraak van God als Abba, Vader. (pag.63vv.)

Fijne dingen worden daarvan gezegd. Maar het opvallende gegeven, dat Jezus nooit tot Zijn jongeren gesproken heeft over 'Onze Vader', maar steeds over 'Mijn Vader' en 'Uw Vader' blijft onbesproken. Toch zit daarachter, dat Jezus de verhouding tot zijn Vader in de hemel als volstrekt uniek beschouwd heeft, niet maar praktisch uniek, maar principieel uniek.

Het ligt niet in de aard van de evangelie-berichten, dat ze ons een christologie bieden. Inderdaad is de christologie als zodanig 'nachösterlich', want Jezus is door de opstanding uit de doden krachtig bewezen Gods Zoon te zijn (verklaard Gods Zoon te zijn in kracht) (Rom.1:4), maar de evangeliën laten wel zien de weg waarlangs de discipelen gekomen zijn tot de belijdenis van Jezus als de Christus, de Zoon van de levende God (Matth.16:16) of zoals Thomas uitriep: "Mijn Here en mijn God" (Joh.20:28). Ik vind de uitleg van Matth.11:27 als een gelijkenis arm, weinig aansluitend ook bij het plechtige, het verhevene van het moment waarop Jezus dit zegt; als Hij namelijk Zijn Heilandsroep laat horen:"Komt allen tot Mij die vermoeid en belast zijt en Ik zal u rust geven. Neemt Mijn juk op u en leert van Mij, want Ik ben zachtmoedig en nederig van hart en gij zult rust vinden voor uw zielen. Want Mijn juk is zacht en Mijn last is licht". Ik kan het niet helpen, maar bij deze zeer pretentieuze woorden heb ik het nodig te horen welk wezen hier spreekt, heb ik behoefte aan een wezensuitspraak van Jezus. Als ik hier niet zou horen dat Hij als de

Zoon in volstrekt unieke eenheid met de Vader staat, dan zou Hij met zijn volgende uitspraken voor mij een opschepper en een aansteller zijn.

Zeer waardevol vind ik dit boek van Jeremias, omdat we veel te horen krijgen over de joodse achtergrond en de joodse theologie van die tijd, niet alleen de pharizeese theologie maar ook de theologie uit de kringen van de Essenen en Qumran en uit de kringen van de joodse apocalyptiek. Deze achtergrond geeft aan het evangelie soms een zeer frappant relief. Ik denk hier bijvoorbeeld aan het mooie hfst. par.19: Gelebte Jüngerschaft, waarin het ethische van Jezus' onderwijs ter sprake komt.

Het mooiste vond ik par.14 Der Weheruf en par.15 Die Forderung der Stunde en vooral par.14,3 Die von Gott trennende Frömmigkeit, waarin de kern wordt aangewezen van de Farizeese fout: ze dachten te gemakkelijk over de zonde en hadden daarom geen genade nodig.

Op de vraag: moet ik dit boek lezen om een goede dominé te worden, zeg ik: ja, zulk soort boeken zijn nodig om je kritische zin te scherpen bij het gebruiken van de Bijbel. Er is inderdaad wel zo iets als gemeente-theologie, denk maar aan het vierde evangelie. Maar hoever gaat die, dat is de vraag. In dit boek, is mijn overtuiging, wordt daar teveel mee gewerkt.

Je kunt je er natuurlijk goedkoop van afmaken door te zeggen, dat gemeente-theologie toch ook geïnspireerd is, het werk van profeten. Als dat het enige woord is, dan heeft 't geen zin om te zoeken naar wat vorösterlich en nachösterlich is. Dan heeft de historia revelationis überhaupt geen zin.

Deze boekbespreking werd gehouden op 30 aug. 1974.